

RURAL YOUTH CIVIC ENGAGEMENT: A CASE STUDY IN THE MUNICIPALITIES OF PETRICH AND SANDANSKI (REPUBLIC OF BULGARIA)

Petrana Stoykova

South-West University „Neofit Rilski” – Blagoevgrad, Republic of Bulgaria
petrana_stoikova@swu.bg

Abstract: Data from the official censuses in Bulgaria over the last 110 years clearly show the dynamic change towards urbanization (as a continuous process of increasing the number, the role and the size of cities) in the country. According to Eurostat data as of 2018, a steady tendency of rural areas depopulation and migration of citizens to the major cities is observed in Bulgaria.

The Bulgarian village has to deal with a large number of difficulties. They are a particular challenge for the rural youth. The civic engagement of young people is one of the main prerequisites for overcoming some of the most important problems in the village and its longer life.

The analysis of the civic engagement among rural youth is made on the basis of a non-representative quantitative survey entitled „Village life and challenges facing young people“. This research was conducted within the framework of the project „We, the young people can do“, performed by the Ministry of Youth and Sports and the NGO „BECAUSE WE CAN“. The object of the study are the young people between the ages of 15 and 29, whose permanent residence is in one of the villages in the municipalities of Petrich and Sandanski. The sample consists of 98 people and the period of the field survey is dated from 01.12.2019 to 22.12.2019. The questionnaire contains open, closed and semi-open questions. After the logical inspection and the primary information coding, the data were processed and analyzed with the SPSS program.

About two thirds of the young people included in the survey (65,3%) are village residents in the municipality of Petrich - Rupite village, Starchevo village, Karnalovo village, Mihnevo village, Kavrakirovo village, Parvomay village, Belasitsa village, Kolarovo village, Yavornitsa village, Skrut village, Gabrene village, Drangovo village, Topolnitsa village, Marino pole village and Marikostinovo village, and the rest (34,7%) of them live in villages located in the municipality of Sandanski - Karlanovo village, Novo Delchevo village, Damyanitsa village, Levunovo village, Polenitsa village, Katuntsi village, Sklave village, Lebnitsa village, Struma village, Ploski village and General Todorov village. The average age of the respondents is 23,7 years. From them, 52% are men and 48% are women. In general, the educational structure of the two municipalities corresponds to the typical lower education level for the Bulgarian villages – 22,1% from the respondents, who mentioned the degree of their education, have a higher educational degree; 53,7% have completed secondary education; 21% have a primary-school education, and 3,2 % have lower than a primary education (3,1% have not answered the question). Considering the largest ethnic group in the two municipalities - the Bulgarian one, the sample includes mostly young people of a Bulgarian origin – 90,8%, 3,1% identified themselves as Turks and 6,1% as Roma.

The summarized data show a potential for developing the civic engagement and activity of the young people, but a tendency of increasing the villages depopulation in both municipalities can also be observed. The need for higher political and legal awareness of the rural youth participating in the survey can be additionally taken into account.

Keywords: civic engagement, youth, village, Bulgaria

ГРАЖДАНСКАТА АНГАЖИРАНОСТ НА СЕЛСКАТА МЛАДЕЖ: ИЗСЛЕДВАНЕ НА СЛУЧАЯ В ОБЩИНИТЕ ПЕТРИЧ И САНДАНСКИ (РЕПУБЛИКА БЪЛГАРИЯ)

Петрана Стойкова

Югозападен университет „Неофит Рилски” - Благоевград, Република България
petrana_stoikova@swu.bg

Резюме: Данните от официалните преброявания на населението в България през последните 110 години ясно показват динамичната промяна по посока на урбанизация (продължителен процес на нарастване на броя, ролята и големината на градовете) на страната. По данни на Евростат към 2018 г. в България се наблюдава трайна тенденция на обезлюдяване на селските райони и преселване на гражданите към големите градове в държавата.

Българското село се оказва изправено пред редица трудности. Те представляват особено предизвикателство пред селската младеж. Гражданската ангажираност на младите хора е една от основните предпоставки за преодоляването на част от наболелите проблеми в селото и неговия по-дълъг живот.

Анализът на гражданската ангажираност на селската младеж е направен въз основа на **непредставително количествено проучване** на тема „Животът на село и предизвикателствата пред младите хора“, проведено в рамките на проект „Ние младите можем“, изпълнен от Министерство на младежта и спорта и Сдружение „ЗАЩОТО МОЖЕМ“. **Обект** на изследване са младежите на възраст от 15 г. до 29 г., чието постоянно местожителство е в някое от селата към общините Петрич и Сандански. **Обемът на извадката** е 98 души, а **периодът** на провеждане на изследването на терен е от 01.12.2019 г. до 22.12.2019 г. Въпросникът съдържа отворени, затворени и полуотворени въпроси. След логическия оглед и кодирането на първичната информация, данните са обработени и анализирани с компютърната програма SPSS.

Около две трети от изследваните лица (65,3%) са жители на села към община Петрич – с. Рупите, с. Старчево, с. Кърналово, с. Михнево, с. Кавракирово, с. Първомай, с. Беласица, с. Коларово, с. Яворница, с. Скрът, с. Габрене, с. Дрангово, с. Тополница, с. Марино поле и с. Марикостиново, а останалите (34,7%) живеят в село към община Сандански – с. Кърланово, с. Ново Делчево, с. Дамяница, с. Левуново, с. Поленица, с. Катунци, с. Склаве, с. Лебница, с. Струма, с. Плоски и с. Генерал Тодоров. Средната възраст на респондентите е 23,7 години. От тях 52% са мъже, а 48% жени. Образователната структура общо за двете общини отговаря на характерното за селата по-ниско образователно равнище – 22,1% от посочилите степента си на образование са висшисти, 53,7% са със средно образование, 21% имат завършено основно образование, а 3,2 % са с по-ниско от основно образование (3,1% са неотговорилите). Предвид най-голямата по численост етническа група в двете общини – българската, в извадката попадат основно младежи с български произход – 90,8%, 3,1% са се самоопределили като турци, а 6,1% като роми.

Обобщените данни показват потенциал за развитието на ангажираността и активността на младите хора, но и тенденция на засилващо се обезлюдяване на селата в двете общини. Отчита се и необходимостта от висока политическа и правна информираност на изследваната младеж.

Ключови думи: гражданска ангажираност, младеж, село, България

Статията е разработена благодарение на изпълнението на проект „Ние младите можем“, сключен между Министерство на младежта и спорта и Сдружение „ЗАЩОТО МОЖЕМ“ (Договор № 25-00-72/07.10.2019 г.). Ръководител на проекта: Митко Антонов Станоев (Управител на Сдружение „ЗАЩОТО МОЖЕМ“).

1. УВОД

Намаляването на селското население е огромно предизвикателство пред българското общество. Според К. Стефанов, историческият опит показва, че ако българската нация се топи, то една от основните причини е умиращото българско село. Когато българското село е било във възход, населението се е увеличавало и обратното (Стефанов, 2011). От тази гледна точка в условията на задълбочаващата се демографска криза, възраждането на българското село изглежда все по-належащо.

2. ОБЕЗЛЮДЯВАНЕ НА СЕЛСКИТЕ РАЙОНИ В БЪЛГАРИЯ

В анализа си върху българското село Николай Цеков отбелязва, че началото на края му „започва още през 1950-те, когато в резултат от колективизацията животът на село става непоносим“. Той допълва, че хиляда села изчезват от картата на България, а сега предстои смъртта на още стотици (Цеков, 2017).

Наблюдаваната тенденция на обезлюдяване на селските райони в България кореспондира напълно с характерното в световен мащаб намаляване на селското население. Според прогнозата на Фонда на населението към ООН, до 2050 г. се очаква селското население да намалее от 1,8 милиона души до 800 хиляди, а дялът на селските жители в общото население да спадне от 26% до едва 14 на сто (по данни публикувани през 2017 г.). България се оказва страната с най-бързо обезлюдяващите се селски райони в света, заедно с Русия, Беларус и Украйна (Цеков, 2017).

По данни на Националния статистически институт (НСИ) към 2018 г. дялът на селското население в България е 26,3% (НСИ, 2018). Според някои прогнози, публикувани през 2014 г., след края на 2013 г. селското население в страната „ще спада с по-висок темп в частта си от активно население предвид нарастващите равнища на отрицателния естествен прираст и емиграцията в национални граници или вън от страната в условията на нестихващата криза и разрастващата се безработица. В този случай, ако не се засилят производствените инвестиции в сектора и не се подобрят пазарните условия или пък механизмите на сивия сектор, селското стопанство ще продължи да се стопява. Така или иначе, изправени сме пред

предизвикателството обезкръвеното население в селските територии и селища да остане отмиращо – обедняло, безнадежно остаряло и болно“ (Найденова & Михова, 2014). Тази мрачна прогноза, все пак трябва да се допълни и от очакването, че ще изчезнат по-отдалечените от общинските градове села, а по-близо разположените имат потенциал да се развият. Според демографските прогнози „поне 800 български села имат потенциал и ресурси да оцелеят и да се развият в дългосрочен план“ (Цеков, 2017).

Бъдещето на българското село ще зависи от навременното разрешаване на наболелите проблеми и създаването на по-добри условия за живот, за които ключова роля може да изиграе ангажираността и инициативността на селската младеж.

3. МЛАДЕЖКАТА ГРАЖДАНСКА АНГАЖИРАНост: ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВО ПРЕД БЪЛГАРСКОТО СЕЛО

„Гражданската ангажираност“ следва да бъде ясно разграничена от „политическата ангажираност“. Гражданската ангажираност се определя като „широко понятие, което предполага да бъдеш активен гражданин по някакъв начин в услуга на общността (обществото)“, докато „политическата ангажираност е по-тесен термин, който се отнася до пряко участие в официалното управление на града и администрацията“ (*Civic Engagement versus Political Engagement*, 2012). Ангажирането с граждански дейности може да се разглежда като първата стъпка към политическото участие и сериозно предизвикателство пред съвременното демократично общество.

В научните изследвания все по-голяма популярност придобива младежката гражданска ангажираност. Изследователят на детското развитие А. Балсано я определя като съвкупност от поведения и дейности на младежите, които са от полза както за самите младежи, така и за обществените организации или институции, служещи на гражданското общество (Ménard, 2010). Младежката ангажираност допринася за личностното развитие на младите хора и подобряването на тяхното благополучие, като едновременно с това е и средство за постигане на други цели и ползи в обществото (*Youth Civic Engagement*, 2016, p.15). Живият живот и благосъстояние на конкретните населени места са в неразривна връзка с разглеждатата гражданска ангажираност.

За разлика от гражданското участие, което произтича от самите граждани и по този начин е инициатива отдолу нагоре, гражданската ангажираност е инициатива отгоре надолу и се осъществява от градските чиновници, които насърчават гражданите да обсъждат, оценяват политиките и да участват в проекти. Важно е гражданите да бъдат ангажирани там, където са, защото „само чрез ангажирания гражданин можем да постигнем пълния си потенциал“ (Stallings, 2019).

Младежката гражданска ангажираност зависи до голяма степен от усилията на централната и местна власт. Предвид очертаните тенденции относно бъдещето на българското село, в борбата за неговото оцеляване държавната намеса изглежда все по-належаща. Формирането на активна и целеустремена селска младеж се превръща в най-надеждното средство за постигането на някакви победи в тази иначе обречена борба.

4. НАБОЛЕЛИТЕ ПРОБЛЕМИ В СЕЛОТО И АНГАЖИРАНостТА НА МЛАДИТЕ ХОРА С ТЯХНОТО РАЗРЕШАВАНЕ

Значителна част от интервюираните младежи дават категорично отрицателна оценка за развитието на селото им. Освен това, повечето от респондентите успяват да дефинират конкретни проблеми и предизвикателства, пред които са изправени жителите на тяхното село и в частност самите те.

Сравнително малък е дела на изследваните лица, които споделят мнението, че селото им се развива в положителна посока. На въпроса „Как оценявате развитието на Вашето село за последните четири години (след местните избори през 2015 г. до настоящия момент)?“ 20,4% дават отговор „като цяло положително“, 35,7% са избрали опцията „като цяло отрицателно“, а 43,9% посочват отговора „няма ясна посока/ не мога да преценя“.

Като цяло преобладаващата ниска оценка за развитието на селата в двете общини съответства на очертаните от по-голямата част от респондентите предизвикателства пред техните села. Почти 85% (84,7%) са интервюираните, посочили конкретни проблеми в населеното място, в което живеят (3% са избрали отговора „няма проблеми в селото“). Трите най-често посочвани проблема са „лошото състояние на улиците/ пътната инфраструктура“, „водния режим/ честото спиране на водата“ и „липсата на ангажираност и инициативност от страна на младите хора“. След тях по тежест се нареждат „високата безработица/ липсата на работа за младите хора“, „замърсяването/ чистотата“ и „липсата на канализация“. Останалите 24 проблема (от общо 30), от които 18 са посочени само по веднъж, пет от двама и един от трима респонденти, са следните: „намаляването на населението/ обезлюдяването“, „бездействието и празните обещания на кмета на селото“, „липсата на общински средства за развитието на селото“,

„бедността“, „липсата на питейна вода (мръсната вода)“, „липсата на забавления/ места за развлечение“, „липсата на училище“, „липсата на детска градина“, „липсата на детски площадки“, „липсата на име и отопление на читалището“, „липсата на културен живот“, „създаването на дразги, интриги и конфликти („хората гледат в чинията на другите“)“, „скучния живот за младите хора“, „липсата на млади хора/ жителите са предимно пияници и необразовани хора“, „високата смъртност сред младите хора“, „наркоманията“, „вероятността земите да бъдат разпродадени, заради мързела на младите хора“, „нежеланието на младите хора да работят в селото, заради нископлатения труд“, „липсата на развитие на селското стопанство“, „нерегламентираните сметища“, „старата водопроводна мрежа“, „честото спукване на канализационните тръби“, „миризмата от канализацията“ и „миризмата от отоплението с въглища“.

Част от така формулираните общи проблеми за жителите на селата, интервюираните младежи приемат и като предизвикателства пред бъдещето им, пред това на техните връстниците и на селото като цяло. Заедно с това, обаче от отговорите им на въпроса *„Кои са най-големите Ви притеснения, когато мислите за бъдещето на младите хора в селото, в което живеете?“*, могат да се изведат и някои специфични проблеми пред младите хора.

Най-често срещания отговор на посочения по-горе въпрос е **„безработицата“**. Заедно с този проблем се открояват и други големи притеснения сред интервюираните младежи, а именно **липсата на развитие на селото като цяло, емиграцията и преместването на младите хора в градовете**. Макар и по-рядко посочвани е важно да се отбележат и още пет отговора, разкриващи сериозното безпокойство на младежите за тяхното бъдещето в селото – „липсата на добре платена работа/ ниското заплащане на труда“, „обезлюдяването/ замирането (изчезването) на селото“, „постоянната липса на вода“, „лошото състояние на пътя до селото (на пътищата)“ и не на последно място „затварянето на училището“. Останалите 15 проблема, посочени от един, двама, трима или четирима респонденти, са следните: „липсата на инициативност/ самоинициативи“, „употребата на наркотици“, „употребата на алкохол“, „липсата на развитие в професионално отношение“, „нарастващото безразличие на младите хора към селото“, „безхаберното на управляващите към селата“, „затварянето на детската градина“, „пътуването (придвижването) до работното място в града“, „скучния живот“, „липсата на средноинтелигентния и образования човек“, „деградацията на личността“, „простотията, лошото възпитание и нежеланието на младите хора да се образуват“, „завистта“, „хазартната зависимост“ и „кражбите“.

Въпреки многото очертани трудности, пред които са изправени жителите на селата от двете общини и още по-големите предизвикателства пред тяхната младеж, се отчита сравнително висока мотивация на респондентите да се включат в инициативи, свързани с разрешаването на наболелите проблеми.

На твърдението *„Ще участвате активно в подобряването на условията за живот във Вашето село“*, положителен отговор дават 82,6% от респондентите (общият дял на отговорилите с „категорично да“ – 70,4% и „по-скоро да“ – 12,2%), отрицателните опции „по-скоро не“ и „категорично не“ са избрани съответно от 9,2% и 3,1%, а отговорът „не мога да преценя“ е посочен от 5,1% от изследваните лица.

Очертаващата се висока активност във връзка с подобряването на условията за живот в селото, се потвърждава и от готовността на интервюираните младежи да участват активно в организирането на дейности, свързани с разрешаването на конкретни проблеми на селото, в което живеят.

На въпроса *„Вие лично бихте ли се ангажирали с организирането на дейности, свързани с разрешаването на конкретни проблеми във Вашето село?“*, повече от половината от респондентите (55,1 %) категорично потвърждават, че ще се ангажират, 21,4% са избрали отговора „по-скоро да“, 19,4% опцията „по-скоро не“, а 4,1% категорично отхвърлят възможността да се ангажират.

Представените данни са оптимистични за бъдещето на селата в общините Петрич и Сандански. От допълнителното мотивиране и организиране на младите хора, до голяма степен зависи подобряването на живота на селското население и запазването на селото.

Следващият блок въпроси в изследването са свързани именно с по-точното прогнозиране на възможностите за ангажиране и мотивиране на младите хора. Желанието им за участие в безплатни обучения за развитие на личностни умения и компетенции е предпоставка за формирането на една по-образована, сплотена и още по-инициативна младежка общност.

5. УЧАСТИЕ В БЕЗПЛАТНИ ОБУЧЕНИЯ ЗА РАЗВИТИЕ НА ЛИЧНОСТИ УМЕНИЯ И КОМПЕТЕНЦИИ

Преобладават положителните нагласите сред интервюираните младежи към участието им в бъдещи безплатни обучения за развитие на личностни умения и компетенции по всичките шест предложени теми: „Лидерство“, „Изграждане и управление на екипи“, „Управление на проекти“, „Фондонабиране“, „Онлайн комуникации“ и „Разработване на проекти за справяне със значими местни проблеми“ (*Таблица №1*). Все пак

най-предпочитана е темата „Лидерство“ (готовност за участие в безплатно обучение по нея изразяват 70,5% от респондетите), а след нея по интерес се нарежда темата „Разработване на проекти за справяне със значими местни проблеми“ (67% от изследваните лица отговарят утвърдително, че биха се включили в безплатно обучение по тази тема).

Таблица №1: Нагласи за участие в безплатни обучения за развитие на личностни умения и компетенции на теми:

ТЕМИ	Да	Колебая се	Не	ОБЩО
Лидерство	70,5%	10,5%	19,0%	100%
Изграждане и управление на екипи	61,5%	28,1%	10,4%	100%
Управление на проекти	62,7%	21,3%	16,0%	100%
Фондонабиране	58,5%	17,0%	24,5%	100%
Онлайн комуникации	56,5%	23,9%	19,6%	100%
Разработване на проекти за справяне със значими местни проблеми	67,0%	9,3%	23,7%	100%

Лидерството се оказва не просто най-харесваната тема от интервюираните младежи, но и водещо качество според тях за успешната им реализация. На въпроса „Според Вас кои са трите основни качества, които трябва да притежавате, за да имате успешна реализация?“ вторият по ред от трите най-често посочвани отговора е „лидерски качества“ (избран от 43,6% от интервюираните). Този отговор бива изпреварен само от „умения за работа в екип“ (посочен от 46,8% от изследваните лица), а на трето място се нарежда качеството „комуникативност“ (41,5% от респондентите го определят като едно от трите най-важни качества за успешна реализация).

Сравнително високата готовност за участие в безплатни обучения за развитие на личностни умения и компетенции и най-честия избор на качествата „умения за работа в екип“ „лидерство“ и „комуникативност“, необходими за успешна реализация, предполагат наличието на условия и предпоставки за мотивиране, организиране и задържане на част от младите хора в селата към изследваните общини.

6. БЪДЕЩЕТО НА СЕЛОТО ПРЕЗ ПОГЛЕДА НА МЛАДЕЖКАТА ОБЩНОСТ

Замирането на селата е предизвикателство и пред общините Петрич и Сандански. Интервюираните лица оценяват предимствата на живота на село и културните особености на този вид населено място, но натезават факторите, които определят избора им да го напуснат.

От една страна, резултатите от изследването показват по-висока оценка на живота в селото в сравнение с този в града, по-често споделяне на мнението, че ценностната система на селското население е различна от тази на градското и увереност сред повечето респонденти, че селото им няма да изчезне, но от друга страна значителна част от изследваните младежи имат намерение да променят постоянното си местожителство в следващите пет години.

Твърдението, че „животът на село е по-добър от този в града“ е подкрепено от 83,3% от респондентите (избрали опциите „категорично да“ и „по-скоро да“). Значително малък е дела на тези, които го отхвърлят категорично (5,2%) и на изразяващите по-скоро несъгласие с него (4,2%), а отговорилите с „не мога да преценя“ съставляват 7,3%.

Подобни са резултатите и от изразеното съгласие с твърденията, че „съществува разлика в ценностната система на селското и градското население“ и „селото Ви няма да изчезне от картата на България“. Общият дял на отговорилите с „категорично да“ и „по-скоро да“ е съответно 84,4% и 78,6%.

Въпреки обнадеждаващите резултати за бъдещето на селото предвид изразеното мнение по трите твърдения, обезлюдяването му се оказва до голяма степен неизбежно. Този извод следва от големия дял на интервюираните младежи, имащи намерение да променят постоянното си местожителство в близките години. На твърдението „ще промените постоянното си местожителството в следващите пет години“ с „категорично да“ отговарят 43,3% от тях, 18,7% по-скоро биха променили постоянния си адрес, 8,2% по-скоро биха останали да живеят на село, 8,2% категорично няма да променят постоянното си местожителство, а 21,6% не могат да преценят.

Очертаващото се намаляване на селското население в двете общини се вписва напълно в общата картина на обезлюдяващите се християнските села в област Благоевград (Петрич и Сандански са две от 14-те общини на областта). Необходими са целенасочени действия от страна на управляващите и по-висока гражданска активност, свързани с подобряване условията на живот в тях.

Според изследваните младежи най-голяма отговорност за качеството на живот в селото им носят *кмета на общината, кмета на селото и жителите на селото* (Таблица №2). По-честото посочване на *отговорността на жителите на селото* е положителен знак за гражданската активност на младите хора. Успоредно с получените сравнително добри отговори на въпроса за отговорността за качеството на живот в селото, прави впечатление и един тревожен факт. Твърде висок е дела на респондентите, които са избрали опцията „нямам мнение“ – 61,9% от отговорилите (Таблица №2). Този процент е още по-висок в община Сандански – 88,2% от отговорилите младежи нямат мнение относно носенето на отговорността за качеството на живот в селото им (в община Петрич делът им е 47,6%). Тези данни предполагат необходимостта от повишаване на политическата и правна култура на селската младеж.

Таблица №2: Отговорност за качеството на живот в селото

	Responses		Percent of Cases
	N	Percent	
Президента	2	1,2%	2,1%
Министерския съвет	1	0,6%	1,0%
Министър-председателя	7	4,3%	7,2%
Областния управител	4	2,4%	4,1%
Кмета на общината	27	16,5%	27,8%
Общинския съвет	10	6,1%	10,3%
Кмета на селото	26	15,9%	26,8%
Жителите на селото	22	13,4%	22,7%
Лично Вие	4	2,4%	4,1%
Европейския съюз	1	0,6%	1,0%
Нямам мнение	60	36,6%	61,9%
Total	164	100,0%	169,1%

6. ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Обезлюдяването на селата се оказва силно изразен процес в изследваните общини. Запазването им зависи преди всичко от максималното използване на човешките ресурси, по-сериозните финансови инвестиции, преодоляването на безработицата, по-добрите условия на труд и не на последно място функционирането на училището. Готовността сред изследваните младежи за активно включване в разрешаването на наболелите проблеми в селото е допълнителна предпоставка за „живия“ му и по-дълъг живот.

ЛИТЕРАТУРА

- Евростат: В България има трайна тенденция за обезлюдяване на селските райони* (09.02.2018 г.), <https://btvnovinite.bg/bulgaria/evrostat-v-balgarija-ima-trajna-tendencija-za-obezljudjavane-na-selskite-rajoni.html> (посетен на 23.02.2020 г.).
- Найденова, П. & Михова, Г. (2014). Селото в бъдещата демографска карта на България. В: Колева, Г. & Пикард, Д. (съст.). *Градът и селото – предизвикателствата на 21 век* (посетен на 23.02.2020). http://www.prehod.omda.bg/page.php?IDMenu=910&IDLang=1#_toc_IDAIEWZC
- Национален статистически институт* (31.12.2018 г.), www.nsi.bg (посетен на 23.02.2020 г.).
- Стефанов, К. (2011). *Ще изчезне ли българското село?*, <http://www.bzns.eu/zemedelskozname/znamearhiv/9-2011/zname5-9.pdf> (не е актуален).
- Цеков, Н. (02.11.2017 г.). *Когато съснаха българското село*, <https://p.dw.com/p/2mtd9> (посетен на 23.02.2020 г.).
- Civic Engagement versus Political Engagement* (2012), https://www.ubcm.ca/EN/main/resources/local_government_awareness_week/youth-engagement.html (посетен на 01.03.2020 г.).
- Dubow, T. (2017). *Civic engagement. How can digital technologies underpin citizen-powered democracy?* Santa Monica, Calif., and Cambridge, UK: RAND Corporation and Corsham Institute.
- Ménard, M. (2010). *Youth Civic Engagement*. Ottawa, Canada: Library of Parliament. https://www.ubcm.ca/assets/Resources~and~Links/Youth-Engagement/Library%20of%20Parliament_Youth%20Civic%20Engagement.pdf (посетен на 01.03.2020 г.).

Stallings, M. *Civic Engagement August 2019. Citizen Engagement and Citizen Participation: Are They The Same Thing?* (07.08.2019), <https://icma.org/articles/article/civic-engagement-august-2019> (посетен на 01.03.2020 г.).

Youth Civic Engagement (2016), https://www.un.org/development/desa/youth/wp-content/uploads/sites/21/2018/12/un_world_youth_report_youth_civic_engagement.pdf (посетен на 23.02.2020 г.).